

Видається з травня 1922 року

№3—4 (939—940) • березень—квітень • 2008

Головний редактор
Анжеліна ПУГАЧ

Редакційна рада:

Віктор АНДРУЩЕНКО, Галік АРТЕМЧУК,
Іван ВАКАРЧУК, Микола ЄВТУХ,
Валентин ЗАЙЧУК, Іван ЗЯЗЮН,
Олександр КИРИЧУК, Василь КРЕМЕНЬ,
Станіслав НІКОЛАЄНКО, Неля НИЧКАЛО,
Віктор ОГНЕВ'ЮК, Павло ПОЛЯНСЬКИЙ,
Володимир ПУГАЧ,
Олександр РОМАНОВСЬКИЙ,
Валентин ТЕСЛЕНКО, Анатолій ФУРМАН,
Іван ЩЕРБАТЕНКО

Літературний редактор
Валентина ВДОВИЧЕНКО

Редакція розглядає рукописи обсягом до 20 сторінок, передруковані на машинці або роздруковані з дискети у форматі Word (додається) через 2 інтервали. Автори статей подають також повні відомості про себе, ким і де працюють або навчаються, фото розміром 6 см x 9 см, домашню адресу з поштовим індексом, копію довідки про ідентифікаційний код.

Редакція зберігає за собою право на редагування і скорочення статей. Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори. Статті не рецензуються і не повертаються.

Редакція приймає благодійні внески, а також замовлення на випуск тематичного номера, окремого розділу або вміщення реклами за кошти замовника. Наш розрахунковий рахунок №26005135573 у ВАТ АБ «Укргазбанк», МФО 320478. Інд. код 23513009.

Посилання на публікації «Рідної школи» обов'язкові.

Адреса редакції: 01103, Київ-103,
провул. Академіка Філатова, 3/1
(п'ятий під'їзд, перший поверх),

Телефони:
Головний редактор
(044) 229-52-79

телефон-факс:
(044) 528-32-52

Видруковано з оригінал-макета на ПП «Видавництво «Фенікс», м. Київ—03680, вул. Шутова, 13 б. Свідоцтво ДК №271 від 07.12.2000 р.

© «Рідна школа», 2008

«Рідна школа» —

добрий порадник кожного освітянина, вченого, методиста, усіх, хто вболіває за розбудову освіти в Україні, оновлення її змісту, вдосконалення форм і методів навчання учнів.

Журнал входить до переліку видань ВАКу України, публікації в яких зараховуються як наукові при захисті кандидатських і докторських дисертацій.

Передплачуйте і читайте наш часопис!
Індекс 74442

Підписано до друку 24.03.2008. Формат 60x84 1/8. Папір газетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 12,0. Умовн. фарбо-відб. 16,8. Обл.-вид. арк. 16,0. Зам. 8-276.

ЗМІСТ

СТУДІЇ: ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

Людмила ЛИПОВА, Поліна ЗАМАСКІНА, Віктор МАЛИШЕВ – Спецкурси як вагомий чинник профільного навчання і профорієнтації	3
Ніна БУРИНСЬКА, Володимир СТАРОСТА – Задача як вид навчального завдання	6
Людмила ВЕЛИЧКО – Загальнокультурний контекст шкільної хімічної освіти	9
Євген ЛОДАТКО – Методологічні засади моделювання соціокультурних процесів	13
Вадим РИЖИКОВ – Професійне самовизначення випускників ВНЗ в умовах ринкової економіки	20
Тетяна СКРЯБІНА – Модель формування інноваційного стилю діяльності майбутнього вчителя історії	22
Катерина ВЛАСЕНКО – До проблеми формування професійної компетентності майбутніх інженерів-педагогів	25
Ганна АВДІЯНЦ – Роль юридичної освіти в становленні особистості майбутнього працівника	27

СТУДІЇ: ВИХОВАННЯ

Олена СТОЛЯРЕНКО – Створення моделі виховання ціннісного ставлення до людини на основі ідей відкритої школи	30
---	----

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

Світлана БАБІНЕЦЬ – Моніторингові дослідження ефективності інноваційних процесів як засіб забезпечення якості шкільної освіти	34
Тетяна ДАБІЖУК, Олег БЛАЖКО – Індивідуальне навчально-дослідне завдання як форма організації самостійної роботи студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання	37
Олександр КОРНЄЄВ – Формування краєзнавчих знань учнів з географії (експериментальний аспект)	39
Олександр НАДТОКА – Посилення проблемного підходу у навчанні географії як один із аспектів осучаснення шкільного курсу «Материка і океани»	42
Микола СОПІЛЬНЯК – Психолого-педагогічні властивості живопису як засобу формування творчої особистості	44
Юрій ПОНОМАРЬОВ – До проблеми розвитку і виховання вокального слуху студентів мистецько-педагогічних факультетів	47
Людмила ШКУРАТ – Молодь в освітніх інноваціях: самореалізація вчителів та розвиток учнів ..	50
Тетяна ІВАНОВА – Формування екологічного мислення та здатності ліцеїстів будувати гармонійні відносини з природою	53
Тамара ПУШКАРЬОВА – Діагностування та розвиток пізнавальних процесів молодшого школяра за умови психологічного супроводу експериментальної програми «РОСТОК»	55
Ванда МОЛЧАНОВА – Повернімося до своїх витоків	57

Українознавство

Надія ЗЯБЛЮК – До питання «Чумацтво на батьківщині Тараса Шевченка»	58
---	----

ПОГЛЯД В ІСТОРІЮ

Наталія ДІЧЕК – Спільна спадщина	61
Ольга СИПЧЕНКО – Функції навчально-педагогічної літератури (друга половина XIX – початок XX ст.)	64
Марія СКИБА, Юрій СКИБА – Шкільний підручник з біології 20–30-х років XX ст. (Продовження. Початок див.: «Рідна школа». – 2008. – №1-2)	68
Іван ДЗІЮБА – Мова дітей	71

На книжкову полицю

Олена БІДА, Олександр СВИРИДЕНКО – Навчально-методичний комплекс з педагогіки	77
---	----

Письменники про письменників

Володимир Пугач – Прекрасне в людині	78
--	----

ню функцій навчальної книги другої половини XIX – початку XX ст., які ставали все більш різноманітними. Навчально-педагогічна література цього періоду була головним джерелом знань, носієм науково-педагогічної інформації, необхідної для професійної підготовки майбутніх учителів.

Підручники з педагогіки, які використовувалися в професійній підготовці вчителя, не тільки містили достатній обсяг теоретичної інформації, а й широко впливали на формування світогляду, духовно-моральних якостей, професійних умінь майбутнього педагога, тобто виконували виховну функцію. Слід відзначити особливо повну реалізацію в підручниках з педагогіки розвивальної функції, що впливала на становлення інтелектуальної та емоційної сфер особистості майбутнього вчителя, певним чином здійснювалися трансформаційна та систематизуюча функції підручників.

Визначені функції навчально-педагогічної літератури другої половини

XIX – початку XX ст. були зорієнтовані на розкриття змісту та мети освіти і становили єдину комплексну систему, поза якою жодна із функцій не могла повною мірою виконувати своє призначення.

Література

1. Демков М. И. Курс педагогіки для учительських інститутів, вищих жіночих курсів і педагогічних класів жіночих гімназій. Основи педагогіки, дидактики і методики. – М., 1907. – 315 с.
2. Ельницкий К. Русские педагоги II половины XIX ст. Для учебных заведений, в которых преподается педагогика. – СПб., 1904. – 164.
3. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования. – Изд. 2-е. – СПб., 1915. – 434 с.
4. Миропольский С. Самообразование учителя народной школы. – СПб., 1872. – 32 с.
5. Миропольский С. Учитель, его призвание и качества, значение, цели и условия его

деятельности в воспитании и обучении детей. – Изд. 3-е. – СПб., 1909. – 148 с.

6. Смирнов К. Курс педагогіки. Ч. 1. Педагогіка и общая дидактика. – Изд. 4-е. – М., 1909. – 130 с.
7. Соколов А. Общая педагогіка. Учебник для женских гимназий. – К., 1913. – 134 с.
8. Солонин П. Училищеведение. Руководство для учительских семинарий, педагогіческих курсов, учителей начальных школ, для лиц, заведующих начальным народным образованием. – СПб., 1879. – 168 с.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: В 11 т. – М. – Л.: АПН РСФСР, 1949. – Т.5. – 668 с.
10. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: В 11 т. – М., Л.: АПН РСФСР, 1950. – Т.10. – 668 с.
11. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогіческой антропологии. – Изд. 9-е: В 2 т. – Т.1. – СПб., 1895. – 499 с.; Т.2. – СПб., 1896. – 444 с.
12. Юркевич П. Д. Курс общей педагогіки. – М., 1869. – 404 с.

Шкільний підручник з біології 20–30-х років XX ст.

(Продовження. Початок див.: «Рідна школа». – 2008. – №1-2)

Марія СКИБА,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
навчання природничо-географічних
дисциплін Національного
педагогічного університету імені
М.П. Драгоманова, м. Київ,

Юрій СКИБА,

доцент, кандидат біологічних наук,
відмінник освіти України, завідувач
кафедри екології Національного
педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова, м. Київ

В особливу групу слід виділити підручники природознавства, створені українськими педагогами у кінці 20-х – на початку 30-х років. Більшість із них – це робочі книжки для учнів, які включали завдання для практичних робіт та теоретичний матеріал. Вони були укладені згідно з чинними програмами і призначалися для V–VII груп. Деякі з них об'єднували матеріал для двох груп, здебільшого VI–VII, а окремі написані у вигляді так званих «розсипних підручників» – підручник для однієї групи складався із двох частин-випусків, наприклад, «Природознавство» – підручник для семирічної політехнічної школи, VII рік навчання, випуск I, II, (1932), який склали Я.Скляров та М.Первак;

«Природознавство» – підручник для семирічної політехнічної школи, V рік навчання, випуск I, II, (1932) В.Хіміча та Ю.Розума.

Серед підручників для 5-го року навчання слід згадати «Підручник природознавства (жива природа)», ухвалений Наркомосвіти УРСР (1930), який склали М.Бродський та Ю.Розум [1]. У ньому вміщено матеріал про особливості морфологічної та анатомічної будови рослин, фізіологічні процеси, а також матеріал виробничого характеру, наприклад, теми «Сировинні продукти сільського господарства», «Рослинні продукти та їх оброблення», «Організація поля й городу», «Організація садка і лісу» тощо.

Підручник складено на основі дослідницького методу вивчення природи: основна увага приділялася самостійній дослідницькій роботі учнів. Темі розподілені на завдання (підтеми) (наприклад, тема «Сировинні продукти сільського господарства» містить завдання: «Осінь рослинність», «Розповсюдження плодів та насіння в природі», «Частини рослини» тощо). Більшість «завдань» мають практичну і теоретичну частину, окремі – тільки теоретичну (наприклад, «Обробіток ґрунту», «Форма і будова клітини»). Практична частина включає екскурсії, дослідну роботу, працю в лабораторії, на пришкольній ділянці. У ньому детально розписано завдання для проведен-

ня екскурсій, дослідних робіт, робіт на пришкольній ділянці. Так, праця у лабораторії включає завдання: вивчити будову рослини та її частин, замалювати об'єкти і підписати, обчислити, поспостерігати, виготовити плакати, колекції, визначити рослини, скласти схеми, діаграми, порівняти, з'ясувати, провести дослід тощо. Більшість дослідних робіт виконуються у ланках.

У розділі «Читання» викладено теоретичний матеріал, подано роз'яснення, як складати колекції, гербарії, вміщено описи дослідів. Крім цього, текст переривається запитаннями, що націлюють учня на попередньо отримані знання (наприклад, «Пригадайте, які дерева мають зовсім слабкий стрижень?» [там само, с.134]). Підручник написаний доступною мовою. Ілюстративний матеріал представлений чорно-білими малюнками, деякі з них низькоякісні.

Апарат організації засвоєння матеріалу включає запитання, таблиці інформативного характеру, шрифтові виділення, підписи до малюнків. Контрольні запитання подані в основному у кінці теми. Здебільшого вони репродуктивного характеру («Який листок називається сидячим? Які бувають форми пластин листка?» [там само, с.111], «Який газ скупчується в повітрі від дихання й горіння?» [там само, с.126]).

Апарат орієнтування складається з титульного аркуша, змісту, заголовків,

підзаголовків, шрифтових виділень. Основним недоліком підручника було те, що він лише частково відповідав чинній на той час програмі з біології (1929; 1930 р.).

Варто розглянути також «Робочу книжку з природознавства» для II концентру трудшкіл (частина перша) Д.Мірошниченка та Ю.Манійленка, дозволена ДНМК Наркомосвіти УРСР (1930) [2]. Як указують автори у передмові, ця робоча книжка – результат їхньої практичної діяльності в школах м. Києва. Вона містить відомості про життя рослини у поєднанні з матеріалом із с/г. В основу побудови підручника покладено дослідницький принцип: учні отримували знання в результаті виконання практичних робіт, екскурсій. Далі вміщено теоретичний матеріал для читання. До кожної практичної роботи детально описано необхідні матеріали і прилади, подано інструкцію до виконання роботи, завдання (розглянути, замалювати і підписати, розглянути під мікроскопом, описати, скласти схеми, побудувати діаграми, обчислити, зібрати матеріал для колекцій і гербаріїв, зробити висновки, поспостерігати, закласти досліди, порівняти тощо). Окремо виділено завдання для роботи в полі і на городі. Як ілюстративний матеріал подаються рисунки, карти.

З метою зосередження уваги учнів у тексті для читання вміщені запитання і відповіді на них. Крім текстового матеріалу, подані також таблиці інформативного характеру. Після тексту подекуди подані запитання, які не виділені в окремі рубрики. Вони переважно вимагали відтворення власного життєвого досвіду учнів та застосування набутих раніше знань. Крім цього, у передмові подані рекомендації для вчителя щодо роботи з книжкою.

Книжка частково відповідала програмі 1929 р. для V р.н. Основними її недоліками були низька якість рисунків, недостатня кількість контрольних запитань, порушення логічності у викладі матеріалу (наприклад, відомості про плоди та їх утворення подані на початку книжки, а про будову квітки – в кінці).

Слід згадати також «Підручник природознавства (жива природа)», ухвалений ДНМК Наркомосу УРСР для V р.н., який склали М.Бродський, В.Підліснюк, Ю.Розум (1931, випуск II) [3]. У ньому переважав матеріал виробничого характеру, в основному з рослинництва, який викладений за принципом сезонності. Крім того, вміщені деякі відомості з ботаніки, зокрема про будову та склад рослин, живлення рослин з ґрунту та повітря тощо.

Підручник побудовано відповідно до дослідницького принципу: спочатку подані завдання для практичних (дослідницьких) робіт – в лабораторії, під

час екскурсій тощо. Заняття в лабораторії включали досліди, роботу з роздатковим матеріалом (колекціями, гербаріями) і охоплювали такі завдання: роздивитися, порівняти, поміркувати, поспостерігати, намалювати схеми, закласти досліди, зробити висновки, пояснити, замалювати і т. ін.

Практичні завдання рекомендувалося виконувати у групах. Далі викладено теоретичний матеріал. До деяких тем уміщено також завдання для роботи на пришкільній ділянці, які пов'язані з виробленням та доглядом за рослинами, закладанням дослідів, веденням спостережень тощо.

Контрольні запитання в основному репродуктивного характеру (наприклад, до теми «Стебло рослини та його використання»: «В чому значення стебла? Які бувають стебла? Що є спільного в будові різних стебел? Як можна визначити вік рослини? Яка будова й у чому значення деревини? Яка будова й у чому значення лубу?» та ін.) [3, с.86–87].

Крім текстового матеріалу, вміщені таблиці інформативного характеру, таблиці для визначення порід дерев лісу і шкідників, рисунки. Апарат орієнтування складається із титульного аркуша, змісту, заголовків, підзаголовків, шрифтових виділень. Підручник частково відповідав програмі 1929 р.

У 1932 р. був виданий підручник «Природознавство» для V р.н., дозволений Наукометодсектором НКО УРСР, який склали В.М. Хімич та Ю.С. Розум [4]. Він складався із двох випусків і охоплював матеріал з ботаніки та рослинництва. Випуск I вміщував такі розділи: «Що дає нам вивчення біології рослин», «Спостереження над погодою та їх значення для піднесення врожайності», «Живлення рослини з ґрунту», «Стебло», «Живлення рослини з повітря», «Посівний матеріал та врожайність», «Грибкові хвороби хлібів і боротьба з ними».

В основу побудови підручника покладено дослідницький принцип: вивчення матеріалу проходить у процесі проведення дослідів, спостережень, роботи з мікроскопом, з роздатковим матеріалом та ін. Виклад матеріалу подано за таким планом: 1) дослідницька робота, 2) висновки (короткі теоретичні відомості з заданої теми), 3) контрольні запитання. Деякі теми подані у вигляді теоретичного матеріалу («Угноєння та здобрення ґрунтів», «Як треба чергувати вирощування рослин на полі», «Що таке яровизація» та ін.).

Дослідницькі роботи охоплюють такі завдання: роздивитися, поспостерігати, пояснити, з'ясувати, дати відповіді на запитання, замалювати, зробити висновки тощо. Контрольні запитання переважно репродуктивного характеру (наприклад, до теми: «Будова кореня» пропонуються такі: «На які частини поділяється корінь? Яка частина кореня найстаріша? Що таке кореневі

волосинки? Яка частина кореня вкрита кореневими волосинками?» [там само, с.16]). Подекуди запитання вкраплені у текст з метою повторення раніше вивченого матеріалу. Як ілюстрації подаються рисунки.

Підручник не відповідав діючій програмі з біології (1932, випуск I). В одній із рецензій на цей підручник вказано на такі його недоліки: недостатність систематичності в розподілі матеріалу, розпливчастість формулювань, недостатність висвітлення питання про будову клітини, спрощеність у викладі окремих питань, нечіткість у постановці запитань («У чому є дихання рослин?» [там само, с.55]), недостатня чіткість рисунків тощо. Позитивними рисами вважалися наявність практичних завдань, контрольних запитань.

Випуск II є продовженням випуску I і побудований також за дослідницьким принципом [5, с.55]. Він охоплював матеріал про городні, зернові, кормові, технічні, лікарські, садові рослини (їх біологію, особливості вирощування), про бур'яни та боротьбу з ними, ліс і лісове господарство, спорові рослини. Підручник завершувався оглядом системи розвитку рослинного світу.

Вивчення матеріалу здійснювалося в процесі виконання практичних робіт. Наприклад, до теми «Бур'яни та боротьба з ними» запропоновано 3 роботи, одна з яких містить такі завдання: «Робота 3. Приготуйте для роботи кленові плодики (крилатки), зошит і олівець.

1. Підкиньте вгору кленову крилатку. Спостерігайте, що з нею буде? Як падає плід?

2. Розгляньте кленовий плід. Змалюйте його. Потім обламайте крильця в плодика і знову підкиньте. Як тепер він падає?

3. Яке значення для розповсюдження насіння мають крильця крилатки?

4. Пригадайте, ще в яких рослин плодики мають крильця. Спостереження й висновки занотуйте в зошит» [там само, с.120].

Крім завдань, для дослідницьких робіт у лабораторії, вміщені завдання для екскурсій, робіт на пришкільній ділянці. Наприклад, до теми «Хлібні рослини» запропоноване завдання: «На пришкільній ділянці проведіть таку роботу:

1. Розгляньте й порівняйте, яка різниця в розвитку зернових на різних ділянках.

2. Зафіксуйте свої спостереження, зберіть зразки з різних культур із окремих ділянок та засушіть їх.

3. На окремих аркушах цього гербарію занотуйте свої висновки з досліджень» [там само, с. 81].

У 1930 р. був виданий «Учебник природоavedенія» (VI і VII роки навчання, випуск I), схвалений ДНМК Наркомосвіти УРСР як підручник для шкіл соціалістичного виху, який склали М.Первак і Я.Склярів

[6]. Він уміщував матеріал з анатомії, фізіології та гігієни людини. До кожної теми давалося кілька практичних робіт, які здебільшого розміщувалися перед теоретичним матеріалом. Пропонувалося виконувати їх у ланках. До кожної такої роботи вміщено перелік необхідних матеріалів і приладів, чітко розписані завдання та інструкції до їх виконання. Практичні роботи були пов'язані в основному з анатомуванням ссавців та їхніх окремих органів, роботою з мікроскопом, проведенням дослідів.

У підручнику значна увага надається питанням гігієни систем органів людського організму, правила гігієни чітко сформульовані і виділені. Ілюстративний матеріал представлений рисунками. Крім текстового матеріалу, вміщені схеми, таблиці інформативного характеру, графіки, діаграми, рівняння хімічних реакцій, формули. Запитання для контролю знань в основному репродуктивного характеру (наприклад, до теми «Виділення»: «Яку роль відіграють нирки? Як проходить виділення речовин із крові? Що саме нирка виділяє із крові? Яке місце посідає виділення в обміні речовин? Яку роль відіграє шкіра? Яке значення має виділення поту і жирових речовин?» та ін.) [там само, с. 124].

Крім запитань, вміщені також задачі практичного характеру, наприклад, на визначення добового раціону для людини. Головними недоліками цього підручника, на нашу думку, були наявність стилістичних помилок, низька якість оформлення, відсутність завдань і запитань творчого характеру.

Підручник лише частково відповідав програмі 1929 р.

Підручник «Природознавство (жива природа)» (шостий та сьомий рік навчання, випуск другий (1930)), ухвалений ДНМК УРСР (автори Ю.Басіна, М.Буланова, В.Підліснюк, М.Рабінович, Т.Радіонова) містив матеріал із зоології, загальної біології та еволюційного вчення [7]. У ньому відомості із зоології викладено у висхідному порядку – від найпростіших до ссавців. Переважає матеріал виробничого характеру – основна увага приділена с/г тваринам. Підручник побудовано відповідно до дослідницького методу: будова тварин вивчалася у процесі виконання практичних завдань з чіткими інструкціями, які в основному пов'язані із спостереженнями за тваринами та анатомуванням (наприклад, для ознайомлення із будовою жаби подано завдання: «Поспостерігайте за живою водяною жабкою і зверніть увагу:

1. Чи довго жаба може бути у воді?

2. Як жаба плаває, і яка пара ніг бере при цьому найголовнішу участь?» тощо) [7, с. 84].

У тексті подекуди подані запитання до учнів. Крім текстового матеріалу,

вміщені запитання для контролю і перевірки знань, переважно репродуктивного і порівняльного характеру (наприклад, «Які характерні ознаки комах?, Яка різниця між повною і неповною метаморфозою?» [там само, с. 60], «Як ускладнюється будова організму, починаючи від одноклітинних до кільчастих черв'яків?» [там само, с. 21]). До окремих тем подані завдання заповнити таблицю, порівняти представників певних систематичних груп тощо [там само, с. 88, 95].

Ілюстративний матеріал складають рисунки. Крім теоретичного матеріалу, вміщені таблиці для визначення тварин, а також список додаткової літератури. В цілому матеріал викладено доступно.

Другий розділ підручника присвячений питанням загальної біології та еволюційного вчення і призначений для VII р.н. Він уміщував матеріал про розмноження організмів, мінливість і спадковість, еволюційні теорії, походження людини і життя. Подекуди і тексти подані завдання виконати досліди, провести екскурсію [там само, с. 83, 141].

Основні недоліки цього підручника – стилістичні помилки, низька якість ілюстративного матеріалу, конспективність у викладі інформації, невідповідність шкільній програмі.

«Підручник природознавства (жива природа)», випуск III, котрий склали Ю.Басіна, М.Буланова, М.Первак, М.Рабінович, Я.Скляров (1931 р., II видання), Науково-методологічним сектором Наркомосвіти УРСР був ухвалений до використання у школах соціального характеру для сьомого року навчання [8]. У ньому вміщено матеріал з анатомії і фізіології людини та еволюційного вчення відповідно до шкільної програми 1931 р. Підручник побудовано за бригадно-лабораторним методом.

Його основа – теоретичний матеріал і практичні роботи для ланок семикласників. До практичних робіт подано перелік необхідних приладів та матеріалів, вказано порядок виконання роботи, результати і запитання; частина робіт пов'язана з анатомуванням тварин. У текстовому матеріалі виділені завдання для самостійної роботи, спрямовані на спостереження за певними об'єктами. До окремих розділів подано список додаткової літератури. У підручнику вміщені також рисунки, діаграми, таблиці, графіки. Запитання в кінці розділів в основному репродуктивного характеру (наприклад, «Яка роль аналізаторів?, Що називаємо безумовними рефlekсами?, З яких частин складається рефлекторна дуга?» [там само, с. 27]), іноді – вікторинного характеру (наприклад, «Чи багато навколо нас мікробів?» [там само, с. 78] та ін.).

Вади цього підручника – конспективність у викладі матеріалу, помилки стилістичного характеру, неправильно побудовані запитання.

Для шостого року навчання ДНМК Наркомосвіти УРСР був дозволений підручник «Природознавство», який склали Т.Радіонова, В.Підліснюк та ін. (1932, випуск II) [9]. Цей підручник уміщував відомості із зоології. У першій його частині викладено матеріал переважно виробничого характеру (в основному про сільськогосподарських ссавців), а також подано короткий огляд деяких рядів ссавців. У другій частині вміщено відомості про безхребетних тварин.

Текстовий матеріал підручника подекуди переривається завданнями і запитаннями для учнів. Для вивчення безхребетних тварин рекомендовано практичні завдання, пов'язані зі спостереженнями за тваринами, їхнім анатомуванням, виготовленням мікропрепаратів і розглядом їх під мікроскопом. Крім текстового матеріалу, вміщені завдання для проведення екскурсій та контрольні запитання – переважно репродуктивного характеру.

Підручник відповідав програмі 1932 р. (випуск I). Головними його недоліками були низька якість ілюстративного матеріалу, стилістичні помилки.

Отже, в основу висвітлення матеріалу про рослини і тваринні організми у підручниках з біології були покладені різні принципи: фенологічний, краєзнавчий, еволюційний, політехнічний (виробничий). Школи України отримували підручники від Наркомосу РРФСР. Лише у кінці 20-х – на початку 30-х років підручники почали активно видаватися в Україні. Часті зміни програм, відсутність єдиної системи у викладі матеріалу із систематики рослин і тварин робили підручники тимчасовим явищем.

Крім підручників, використовувалися робочі книги, місцеві підручники тощо. Робочі книги з біології були побудовані на основі дослідницького методу вивчення природи, який полягав у самостійному опрацюванні учнями тих чи інших питань у процесі екскурсій, проведення дослідів, спостережень (доповненням до цього був текстовий матеріал). Велику кількість лабораторних робіт, дослідів, вміщених у них, неможливо було виконати в шкільних умовах навіть з добре обладнаними кабінетами біології.

Характерним для більшості підручників ботаніки і зоології початку 20-х років було використання описово-систематичного напрямку у викладенні матеріалу. Особливістю підручників з анатомії та фізіології людини було те, що в них поряд із основними питаннями будови, функціонування та гігієни органів і систем органів приділялася увага зміні функціонування людського організму під час праці, робота людського організму часто порівнювалася з роботою машини.

Для підручників кінця 20-х – початку 30-х років характерна перенасиченість

матеріалом виробничого характеру, особливо із сільського господарства, що вимагали програми цього періоду. Більшість робочих книг та підручників не відповідали програмам з біології. Вони були переобтяжені великою кількістю дослідів і лабораторних робіт, пов'язаних із анатомуванням тварин. Водночас були відсутні завдання і запитання для повторення і закріплення вивченого матеріалу. Крім того, навчальна література мала низьку якість ілюстративного матеріалу, оформлення.

Частина підручників вмішувала додатковий текст, що сприяло поглибленню і розширенню знань учнів. Апарат орієнтування здебільшого складався із титульного аркуша, змісту, заголовків, підзаголовків, шрифтових виділень, що сприяло полегшенню користування підручником. Апарат організації засвоєння

матеріалу переважно включав таблиці інформативного характеру, підписи до рисунків, запитання і завдання для учнів. Більшість підручників не має вступу.

Література

1. Підручник природознавства (жива природа), п'ятий рік навчання / М.Бродський, Ю.Розум. – Х.: ДВУ, 1930. – 267 с.
2. Мірошниченко Д., Манійленко Ю. Робоча книжка з природознавства для II концентру трудшкіл. – Київ – Харків: Державне видавництво України, 1930. – Ч.1. – 247 с.
3. Підручник природознавства (жива природа), п'ятий рік навчання / М.Бродський, В.Підліснюк, Ю.Розум. – Х.: Рад. школа, 1931. – Випуск II. – 153 с.
4. Природознавство: Підручник для семирічної політехнічної школи, п'ятий рік навчання / В.Хіміч, Ю.Розум. – Х.: Рад. школа, 1932. – Випуск I. – 69 с.

5. Природознавство: Підручник для семирічної політехнічної школи, п'ятий рік навчання / В.Хіміч, Ю.Розум. – Х.: Рад. школа, 1932. – Випуск II. – С.71–141.
6. Учебник природоведения, VI и VII годы обучения / М.Первак, Я.Склярков: Пер. с укр. – Харьков, 1930. – Випуск I. – 232 с.
7. Природознавство (жива природа), шостий та сьомий рік навчання / Ю.Басіна, М.Буланова, В.Підліснюк, М.Рабінович, Т.Радіонова. – Х.: Держ. вид-во України, 1930. – Випуск II. – 264 с.
8. Підручник природознавства (жива природа). Сьомий рік навчання / Ю.Басіна, М.Буланова, М.Первак, М.Рабінович, Я.Склярков. – 2-е вид. – Х.: Рад. школа, 1931. – Випуск III. – 177 с.
9. Природознавство: Підручник для семирічної політехнічної школи, шостий р.н. / Т.Радіонова, В.Підліснюк та ін. – Х.: Рад. школа, 1932. – Випуск II. – С.59–136.

Мова дітей

Іван ДЗЮБА,

академік НАН України

Як відомо, діти, коли вчатьсь говорити, і потім, поки підуть до школи, – генії. Насамперед генії поетичного слова. Для людей, які відчують смак слова і його таїну, мова дітей завжди давала не меншу насолоду, ніж мова поетів. Бо дитина не «користується» мовою, – вона творить її, пізнаючи світ і називаючи його. Якщо дитині бракує поняття, слова, вона створить своє, і воно йтиме з найглибшого ества мови, воно покаже її незвідані виражальні можливості. Дитяче слово-думка йде несподіваними шляхами, в обхід невимовного, розкриває його збоку, виявляючи неочевидні зв'язки речей, понять, словоформ...

Дитяча мова – найкращий матеріал для вивчення шляхів словотворення. В ній – таємниця народження думки та її блискавичних тріумфів – малих і великих. А як дитина розкошує в слові! Як слово веде її невідь-куди. Чи це не є найкращим підтвердженням ідей сучасних філософів про владу мови над людиною?!

Недарма поети й письменники раділи дитячому слову – воно їм суголосне, – а Корній Чуковський свого часу написав дуже популярну книжку «От двух до пяти»: це вік мовної «першої любові» дитини, натхненного мовного освоєння нею великого загадкового світу.

Уявна «хрестоматія» дитячої мовної творчості, на яку «працюють» справді-таки «діти різних народів», увесь час поповнюється. Мені хотілося б тут додати дешиццю зі своїх нотатників. Я записував словечка та парадокси спочатку від малої Оленки – доньки, а потім від малої Олі – внучки. Звичайно, це лише окремі крапельки зі зливи дитячої мови, але, мені здається, вони можуть порадувати дорослу людину своєю несподіваною виразністю, якої ми, затерті освітою, позбулися назавжди.

Один із головних мотивів Януша Корчака – невідповідність між світосприйманням, мисленням дітей і дорослих, драматичне нерозуміння дорослими дітей: через раціоналізм і практицизм дорослих.

– Мамо, червону стрічку кому краще – собаці чи кішці?

А мама сказала:

– Знову штани подер...

Я спитав у тата:

– У кожного дідуся, коли він сидить, неодмінно має бути стілець під ногами?

Тато сказав:

– У кожного учня неодмінно повинні бути добрі оцінки, і йому не годиться стояти в кутку.

Ну, я і перестав питати. Вже потім усе сам придумував» («Коли я знову стану маленьким»).

І ще – його слово «Дорослому читачеві»:

«Ви кажете:

– Діти нас втомлюють.

Ваша правда.

Ви пояснюєте:

– Треба опускатися до їхніх понять. Опускатися, нахилитися, згинатися, стискуватися.

Поміляєтесь.

Не від цього ми втомлюємося. А від того, що треба підніматися до їхніх почуттів.

Підніматися, ставати навшпиньки, тягтися».

...У пізній мудрості, каже Януш Корчак, людина повертає собі дитячу свободу самовираження. (Але, мабуть, це небезпечно – можуть сказати: здитинів.)

А ось думка славетного вченого-лінгвіста: «Сильна в дитячій голові робота пам'яті, но не менше сильна і всі сильнеет робота ума, робота сообразительности и смышленности» (И.И.Срезневский. Русское слово: Избранные труды. – М., 1986. – С. 103).

ОЛЕНКА (донька). Записи 60-х років.

«Бабо, чуєш, валянки до мене говорять» (риплять на снігу – перший мороз).

«Середня нога» (на коліно).

На антресолі: «Зимовець» («Бо там мій ровер зимує»).

«Хрупанці» (печиво).

«Підперезанка» (ремінець).

«Перейда» (місток через річку, кладка: «Я перейду через перейду»).

«Держак» (шнурок до капелюха, зав'язка).

«Тут починається виступка» (сходи).

«Я маю такий сильний дмух» (за святковим столом гасили подихом свічки).

«Морковник» (овочевий магазин). «Запорожець (про машину)... всю вулицю запорошить...»

«Де ті книжки замріялися?» (загубилися). «Це дорослячий, а не дитячий» (зубний порошок).

«Щось пароплав написав на воді» (слід лишив).

«Бабо, чому в тебе зігнутий живіт?».